

Επαναστατικός πόλεμος θέσεων

Ή η επικαιρότητα της γκραμσιανής στρατηγικής του πολέμου θέσεων απαλλαγμένης από τις ρεφορμιστικές της αντιφάσεις και ερμηνείες¹

γράφει ο ΓΙΩΡΓΟΣ ΡΟΥΣΗΣ*

Στο άρθρο που ακολουθεί επιχειρώ να αναδείξω τη σημαντική από πολλές οπτικές γωνίες συμβολή της γκραμσιανής συλλογιστικής του πολέμου θέσεων στην επεξεργασία μιας σύγχρονης επαναστατικής στρατηγικής που θα ανοίγει το δρόμο στην αναγκαία για το πέρασμα στην πρώτη φάση του κομμουνισμού, δηλαδή το σοσιαλισμό, επανάσταση.

Εισαγωγή

Μια από τις πιο σημαντικές αντιθέσεις της εποχής μας είναι εκείνη ανάμεσα στην αντικειμενική δυνατότητα υπέρβασης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και διαμόρφωσης μιας κομμουνιστικής οργάνωσης της κοινωνίας, δίχως πολέμους, οικολογική καταστροφή, εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο και αποξένωση και από την άλλη της μη διεκδίκησης αυτής της δυνατότητας από τον υποκειμενικό παράγοντα.

Το πρόβλημα αυτό δεν είναι κάτι το καινούργιο, αλλά εμφανίζεται ιδιαίτερα έντονα στην εποχή μας μια και η δομική

κρίση του καπιταλισμού θέτει με ένταση στην ημερήσια διάταξη την αναγκαιότητα υπέρβασής του και παράλληλα το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων είναι τέτοιο, που επιτρέπει την εδραίωση μιας κομμουνιστικής κοινωνίας.

Υποστηρίζω ότι η συμβολή του Γκράμσι (Gramsci) στην επίλυση αυτής της αντίθεσης υπήρξε καθοριστική και πολύπλευρη και ότι στην εποχή μας μπορεί να αξιοποιηθεί με τη μορφή της στρατηγικής ενός επαναστατικού πολέμου θέσεων. Και για να είμαι ξεκάθαρος δεν αποδίδω στον Γκράμσι το χαρακτη-

1. Το άρθρο αυτό είναι αποτέλεσμα περαιτέρω προβληματισμών από εκείνους που αρχικά είχα αναπτύξει στο βιβλίο μου *Από την κρίση στην επανάσταση, πόλεμος θέσεων*, Εκδόσεις Γκοβόστη, 2012. Εξού και πολλά αποσπάσματα προέρχονται από αυτό το βιβλίο.

* Ομότιμος καθηγητής του Παντείου Πανεπιστημίου

ρισμό ως επαναστατικού του πολέμου θέσεων, αλλά εκτιμώ ότι αυτός είναι που εκφράζει με τον καλύτερο τρόπο τη γκραμσιανή στρατηγική σε μια εποχή σαν τη δική μας όπου η σχέση των προοδευτικών φιλολαϊκών μεταρρυθμίσεων και της επανάστασης είναι πιο εγγύτερη από ποτέ άλλοτε.

- ▶ Για να τεκμηριώσω την παραπάνω υπόθεση εργασίας ξεκινώ από τη συμβολή του Γκράμσι, ενάντια στον *οικονομικό ή τεχνολογικό ντετερμινισμό*. Αυτός όχι μόνον απέδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα σε σχέση με προηγούμενους επαναστάτες στοχαστές στο ζήτημα της δυσκολίας εκδήλωσης της επανάστασης στις αναπτυγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, αλλά και προσπάθησε να ξεπεράσει αυτή τη δυσκολία μέσω του πολέμου θέσεων.
- ▶ Στη συνέχεια, εντοπίζοντας τις αντιφάσεις της γκραμσιανής προβληματικής για τον πόλεμο θέσεων και τη ρεφορμιστική αξιοποίησή τους, επιχειρώ να εντάξω τον γκραμσιανό πόλεμο θέσεων στην επαναστατική προοπτική η οποία, κατά την εκτίμησή μου, είναι και η κυρίαρχη στο γκραμσιανό προβληματισμό.
- ▶ Η επικαιρότητα της γκραμσιανής προβληματικής και πρότασης του πολέμου θέσεων αναδεικνύεται ακόμη πιο περισσότερο, αν λάβουμε υπόψη μας τους λόγους που οδήγησαν τον Γκράμσι να την αναπτύξει. Όπως θα δούμε αυτοί οι λόγοι σε μεγάλο βαθμό ισχύουν και στην εποχή μας.
- ▶ Ακολουθεί η τεκμηρίωση της άποψης ότι στην εποχή μας ακριβώς λόγω του χαρακτήρα της δομικής κρίσης του καπιταλισμού, η οποία και δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπιστεί από το κεφάλαιο παρά με το νεοφιλελευθερισμό, το δίλημμα σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα είναι πιο άμεσο από ποτέ· οπότε και οι όποιες προοδευτικές μεταρρυθμίσεις δεν μπορεί παρά να έχουν αντικαπιταλιστικό χαρακτήρα και συνεπώς να προσεγγίζουν τη ριζοσπαστική επαναστατική ανατροπή του καπιταλισμού. Σε αυτό

το πλαίσιο στην εποχή μας προτείνεται και η στρατηγική του επαναστατικού πολέμου θέσεων.

1. Η ιδιαιτερότητα της συμβολής του Γκράμσι όσον αφορά στο πέρασμα στο σοσιαλισμό

Ο Γκράμσι δεν υπήρξε ο πρώτος στοχαστής ο οποίος ανέδειξε σε ένα γενικότερο επίπεδο το μη μηχανιστικό πέρασμα στο σοσιαλισμό, ούτε ο πρώτος ο οποίος εντόπισε ειδικότερα τη δυσκολία ξεσπάσματος της σοσιαλιστικής επανάστασης στη Δύση.

Η ιδιαίτερη συμβολή του σε σχέση με άλλους επαναστάτες στοχαστές συνίσταται στο ότι αυτός, από τη μια, ανέδειξε περαιτέρω το ρόλο του υποκειμενικού παράγοντα στη μετάβαση στο σοσιαλισμό και, από την άλλη, ότι επεδίωξε να διαμορφώσει μια στρατηγική αντιμετώπισης αυτής της δυσκολίας στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες.

Μάλιστα, η ανάδειξη του ρόλου του υποκειμενικού παράγοντα συντελέστηκε από τον Γκράμσι μέσω της δυσκολίας, που διέγινωσσε, αυτός ο παράγοντας να προβεί στη σοσιαλιστική επανάσταση όπως συνέβη στην καθυστερημένη Ρωσία. Και είναι απ' αφορμή αυτή τη διάγνωση που προσπαθεί να επεξεργαστεί μια στρατηγική η οποία θα επαναστατικοποιήσει αυτό τον παράγοντα και γενικότερα θα διαμορφώσει τέτοιες συνθήκες ώστε αυτός να νικήσει την κυρίαρχη αστική τάξη. Αυτός είναι άλλωστε και ο λόγος της σχετικά μακροσκελούς αναφοράς μας στην κατά Γκράμσι ιδιαιτερότητα της ρωσικής περίπτωσης.

Την ίδια δυσκολία εκδήλωσης της επανάστασης στη Δύση είχε επισημάνει και ο Λένιν (Lenin) ο οποίος έχοντας πλήρη συναίσθηση των ιδιαίτερων ρωσικών συνθηκών σε καμιά περίπτωση δεν αντιμετώπιζε την Οκτωβριανή Επανάσταση σαν μοντέλο προς αντιγραφή για όλες τις χώρες του κόσμου. Άλλωστε, κάτι τέτοιο θα έρχονταν σε πλήρη αντίθεση με τη μεθοδολογική αρχή, με την

ίδια «την ουσία, τη ζωντανή ψυχή του μαρξισμού: τη συγκεκριμένη ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης»,² που ο ίδιος απαρέγκλιτα ακολουθούσε.

Για τον Λένιν η επανάσταση στη Ρωσία «νίκησε τόσο γρήγορα [...] χάρη σε μια εξαιρετικά πρωτότυπη ιστορική κατάσταση».³ Αυτή η κατάσταση είχε σαν συνέπεια ότι «να αρχίσεις την επανάσταση [στη Ρωσία] ήταν τόσο εύκολο σαν να σηκώνεις ένα πούπουλο»,⁴ ενώ «δεν μπορούσε παρά να είναι ξεκάθαρο ότι είναι ασύγκριτα πιο δύσκολο να αρχίσει στην Ευρώπη».⁵

Ένας από τους βασικούς λόγους αυτής της διαφοράς ανάμεσα στην Ρωσία και την Ευρώπη ήταν, κατά τον Λένιν, και το γεγονός ότι στη δεύτερη «ο καπιταλισμός έχει αναπτυχθεί κι έχει δώσει το δημοκρατικό πολιτισμό και τη δημοκρατική οργάνωση και στον τελευταίο άνθρωπο [...] οπότε και θα ήταν λαθεμένο και ανόητο [...] να αρχίσει κανείς χωρίς προετοιμασία την επανάσταση».⁶

Η διαφορά και η ιδιαίτερη συμβολή του Γκράμσι συνίσταται στο ότι ενώ τον Λένιν τον απασχολεί κυρίως η εδραίωση του σοσιαλισμού και λιγότερο το πώς η εργατική τάξη θα οδηγηθεί στην επανάσταση στις αναπτυγμένες χώρες, ο Γκράμσι ρίχνει το βάρος στο δεύτερο ζήτημα.

Ας δούμε λοιπόν με ποιο τρόπο αντιμετωπίζει ο Γκράμσι αυτή τη διαφορά ως προς τις δυσκολίες εκδήλωσης της επανάστασης ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση. Είναι σαφές ότι η διαφοροποίηση σε Ανατολή και Δύση δεν αποτελούσε για τον Γκράμσι έναν γεωγραφικό διαχωρισμό, αλλά ένα διαχωρισμό ανάμεσα σε αναπτυγμένες οικονομικά –και κυρίως αστικοδημοκρατικά– χώρες και

τις μη αναπτυγμένες όπως η Ρωσία του 1917, ένα διαχωρισμό ανάμεσα στους τύπους δεσμών που ενώνουν το κράτος με την κοινωνία των ιδιωτών.⁷

Όσον αφορά στην εκτίμηση της Ρώσικης Επανάστασης, υπάρχει μια σαφέστατη διαφοροποίηση της άποψης του νέου, σε ένα βαθμό ιδεαλιστή ακόμη, Γκράμσι από εκείνη του ώριμου πια, μαρξιστή Γκράμσι.

Παρ' όλο όμως που αρχικά αντιμετωπίζει την εκδήλωση της Ρώσικης Επανάστασης, με διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι όταν έχει πια ωριμάσει ιδεολογικά, θεωρώ ότι αυτή η πρώτη του τοποθέτηση ερμηνεύει σε μεγάλο βαθμό και το πώς οδηγήθηκε στην πρότασή του για τον πόλεμο θέσεων.

Αντιμετωπίζοντας διαλεκτικά την εξέλιξη της συλλογιστικής του, δηλαδή λαμβάνοντας υπόψη ότι ενώ υπερβαίνει και αναιρεί παλαιότερες τοποθετήσεις του, ταυτόχρονα διατηρεί στοιχεία του παρελθόντος του. Διαπιστώνουμε ότι, ναι, ο Γκράμσι αναιρεί την πρώτη ιδεαλιστικά παρεκκλίνουσα τοποθέτησή του, η οποία αντικαθίσταται από μια πιο ώριμη πια υλιστική αντίληψη. Από την άλλη όμως, διατηρείται ακέραιο το ενδιαφέρον του για τον ενεργό ρόλο του υποκειμένου. Και αυτό του το ενδιαφέρον είναι έντονα παρόν σε όλο το μεταγενέστερο έργο του.

Αξιζει, λοιπόν, να θυμηθούμε, έστω και εν συντομία, αυτή την αρχική του θέση, μέσα από την οποία ο ρόλος του υποκειμένου αναδεικνύεται με τον ίδιο τρόπο, όπως εκτιμούσε ο Μαρξ (Marx), ότι τον ανέδειχναν οι ιδεαλιστές σε σχέση με τον Φόιερμπαχ (Feuerbach), ο οποίος τον εκμηδένιζε.

Ο μη ακόμη μαρξιστής Γκράμσι αντιμετωπίζει τη Ρώσικη Επανάσταση του 1917 ως «μια επανάσταση ενάντια στο Κεφάλαιο του Μαρξ. Το Κεφάλαιο του Μαρξ ήταν στη Ρωσία περισσότερο το βιβλίο των αστών παρά των προλεταρίων».

7. Βλ. Razming Keucheyan, «Σχόλια» στο *Guerre de mouvement et guerre de position*, textes choisis et présentés par Razmig Keucheyan, La fabrique éditions, 2011, σ. 35.

2. Λένιν, «Κομμουνισμός», *Άπαντα*, τόμ. 41, Σύγχρονη Εποχή, σ. 136.

3. Λένιν, «Γράμματα από μακριά: Γράμμα πρώτο, Μάρτης 1920», *Άπαντα*, τόμ. 31, ό.π., σ. 16.

4. Λένιν, «Το Έβδομο Έκτακτο Συνέδριο του ΚΚΠ (μ.π.). Πολιτική έκθεση της ΚΕ, 7 Μάρτη 1918», *Άπαντα*, τόμ. 36, ό.π., σ. 15.

5. Στο ίδιο, σ. 10.

6. Λένιν, «Το Έβδομο Έκτακτο Συνέδριο του ΚΚΠ (μ.π.)», *Άπαντα*, ό.π., τόμ. 36, σ. 16.

Και αποσαφηνίζει αυτή του τη διατύπωση: «Η επανάσταση των μπολσεβίκων είναι γεμάτη περισσότερο από ιδεολογία παρά από γεγονότα, γι' αυτό τελικά λίγο μας ενδιαφέρει να μάθουμε περισσότερα από όσα ξέρουμε [για αυτήν]».⁸

Ένα χρόνο αργότερα απ' αφορμή τη πρώτη επέτειο της επανάστασης, ο Γκράμσι διατυπώνει την άποψη: «Όχι, οι μηχανικές δυνάμεις δεν υπερिशύουν ποτέ στην ιστορία. Είναι οι άνθρωποι, είναι οι συνειδήσεις, είναι το πνεύμα που πλάθει το εξωτερικό φαινόμενο και καταλήγει πάντα στο να θριαμβεύσει».⁹

Είναι βέβαιο ότι σε αυτές τις απόψεις υποβαθμίζονται οι αντικειμενικές συνθήκες που οδήγησαν στην Οκτωβριανή Επανάσταση. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Λουτσιάνο Γκρούπι (Luciano Gruppi), «είναι ολοφάνερη εδώ η υποκειμενιστική, βολονταριστική τοποθέτηση».¹⁰ Και όπως επίσης εύστοχα παρατηρεί ο Αλέξανδρος Χρύσιος, «υπάρχει σε αυτή τη νεανική γκραμισιανή θεώρηση της Ρώσικης Επανάστασης η προσφυγή σε ένα κανονιστικό ιδεώδες, η αναγωγή σε ένα υψηλό ιδανικό, σημάδι μιας ιδεαλιστικά νοούμενης ηθικής...».¹¹

Μια πιο επιεικής κριτική αυτής της νεανικής τοποθέτησης του Γκράμσι θα ήταν να θεωρηθεί αυτή ως ανάλογη της δήλωσης του ίδιου του Μαρξ ότι δεν είναι μαρξιστής, κάτι που ενισχύεται από την τοποθέτηση του Γκράμσι το 1917, ότι «οι μπολσεβίκοι [...] δεν είναι «μαρξιστές, [...] δεν συνέθεσαν πάνω στα έργα του δασκάλου μια επιφανειακή διδασκαλία δογματικών θέσεων που δεν δέχονται συζήτηση. [...] Ζουν τη μαρξιστική σκέψη αυτή που δεν πρόκειται να πεθάνει [...]».¹²

8. Γκράμσι, «Η επανάσταση ενάντια στο Κεφάλαιο» στο *Σοσιαλισμός και Κουλτούρα*, εκδόσεις Στοχαστής, σ. 143.

9. Γκράμσι, «Ένας χρόνος ιστορίας» στο *Σοσιαλισμός και Κουλτούρα*, ό.π., σ. 185.

10. Λουτσιάνο Γκρούπι, *Η έννοια της ηγεμονίας στον Γκράμσι*, Θεμέλιο, σ. 65.

11. Αλέξανδρος Χρύσιος, *Ο Gramsci και η Ρώσικη Επανάσταση του 1917*, Αθήνα 2008, σ. 3.

12. Κουίντιν Χόαρ - Τζέφφι Νόουελ Σμιθ, *Για τον*

Υπό αυτό το πρίσμα, η επανάσταση του Οκτώβρη αντιμετωπίζεται από τον Γκράμσι ως η ζωντανή κριτική μιας λαθεμένης ντετερμινιστικής ερμηνείας του μαρξισμού που ήθελε την επανάσταση να εκδηλώνεται χρονικά και χωρικά ευθέως ανάλογα με το βαθμό ανάπτυξης των διαφόρων χωρών.

Παρ' όλα αυτά είναι επίσης βέβαιο ότι ο Γκράμσι με αυτές του τις τοποθετήσεις, έστω κι' αν λυγίζει τη μπάρα από την αντίστροφη πλευρά αντί να την ισιώνει, κάτι που θα πράξει αργότερα, έστω κι' αν υπάρχουν και τότε περιπτώσεις που παρασύρεται στον ιδεαλισμό, θέτει σε αμφισβήτηση τη θετικιστική, οικονομιστική ερμηνεία του μαρξισμού.

Αυτή, λοιπόν, η κατεύθυνση της σκέψης του Γκράμσι, η οποία στρέφεται κυρίως κατά του θετικισμού, ο οποίος είναι κυρίαρχος στη Β' Διεθνή, είναι που τον οδηγεί, από τη μια, να διερευνήσει τους λόγους ενσωμάτωσης του εν δυνάμει επαναστατικού υποκειμένου στη Δύση και, από την άλλη, να αναζητήσει τους τρόπους διευκόλυνσης της κατεξοχήν υποκειμενικής παρέμβασης που συνιστά η επανάσταση.

Προς αυτή την κατεύθυνση είναι χαρακτηριστικά όσα γράφει στην επιστολή του της 9ης Φεβρουαρίου 1924, όπου εκφράζει τη διαφωνία του με τον Αμαντέο Μπορντίγκα (Amadeo Bordiga), ο οποίος υποστήριζε ότι στη Δύση λειτουργεί ο ιστορικός ντετερμινισμός και η αντικειμενικοποίηση σε σχέση με το βολονταρισμό της Ανατολής ο οποίος και δεν χρειάζεται στη Δύση.

Αξίζει να παραθέσουμε ένα εκτενές απόσπασμα από αυτό το γράμμα που δείχνει πώς ακριβώς αντιμετώπιζε ο Γκράμσι τη σχέση αντικειμενικών συνθηκών και υποκειμενικής θέλησης.

«Ο Αμαντέο [...] πιστεύει πως η τακτική της Διεθνούς αντανακλά τη ρώσικη κατάσταση, δηλαδή γεννήθηκε πάνω στο έδαφος ενός καθυστερημένου και πρωτόγονου καπιταλιστικού πολιτισμού. Γι' αυτόν η τακτική τούτη είναι εξαιρε-

Γκράμσι, μτφ. Δήμος Βεργής, Στοχαστής, 1980, σ. 34-35.

τικά βολонταριστική και δραματοποιημένη, επειδή μονάχα με την έσχατη προσπάθεια της θέλησης ήταν δυνατό να πετύχει κανείς από τις ρώσικες μάζες την επαναστατική δραστηριότητα που δεν καθόριζε η ιστορική κατάσταση. Πιστεύει πως η τακτική τούτη, για τις πιο αναπτυγμένες χώρες της Κεντρικής και της Δυτικής Ευρώπης, είναι ανεπαρκής, ακόμη και άχρηστη. Στις χώρες αυτές ο ιστορικός μηχανισμός λειτουργεί σύμφωνα με καθιερωμένα σχήματα του μαρξισμού: υπάρχει σε αυτές ιστορικός ντετερμινισμός που έλειπε από τη Ρωσία. [...] Νομίζω ότι η κατάσταση είναι τελείως διαφορετική [...] στην Κεντρική και τη Δυτική Ευρώπη. Η ανάπτυξη του καπιταλισμού δεν έχει καθορίσει μονάχα τη διαμόρφωση των πλατιών προλεταριακών στρωμάτων, αλλά επίσης και σαν συνέπεια έχει δημιουργήσει το υψηλότερο στρώμα, την εργατική αριστοκρατία με τα παραρτήματά της στη συνδικαλιστική γραφειοκρατία και στις σοσιαλδημοκρατικές ομάδες. Η επίδραση των αντικειμενικών όρων που στη Ρωσία ήταν άμεση και οδήγησε τις μάζες στους δρόμους για την επαναστατική εξέγερση, στην Κεντρική και τη Δυτική Ευρώπη περι-

πλέκεται από όλες εκείνες τις πολιτικές υπερδομές που δημιούργησε η μεγαλύτερη ανάπτυξη του καπιταλισμού· αυτό κάνει τη δράση των μαζών βραδύτερη και συνετότερη, και γι' αυτό απαιτεί από το επαναστατικό κόμμα μια στρατηγική και τακτική ολότελα πιο σύνθετες και μακροπρόθεσμες από εκείνες που χρειάζονταν οι μπολσεβίκοι την περίοδο ανάμεσα στο Μάρτη και στο Νοέμβριο του 1917».¹³ Πιο ειδικά η εργατική αριστοκρατία χρησιμοποιείται από την αστική τάξη προκειμένου να γίνει «συνένοχη στην αντιδραστική δικτατορία της».¹⁴

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι για τον Γκράμσι και στη Δύση είναι απαραίτητη η θέληση. Όμως, σε αυτή την περίπτωση σε αντίθεση με τη Ρωσία αυτή «έχει κανονικά ανάγκη για να διαμορφωθεί μια μακρά διαδικασία τριχοειδών διεισδύσεων, μιας μεγάλης σειράς ταξικών εμπειριών».¹⁵

Άλλωστε, για τον Γκράμσι ένας από τους λόγους αποτυχίας των επαναστά-

13. Στο ίδιο, σ. 89-90.

14. Αντόνιο Γκράμσι, *Οι θέσεις της Λυών*, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, σ. 24.

15. Gramsci, ό.π., *textes Éditions Sociales*, σ. 44.

σεων στη Δύση ήταν ακριβώς ότι, μεταξυ άλλων, έλειπε «το συνειδητοποιημένο κίνημα των μαζών».¹⁶ Και είναι στο πλαίσιο αυτών ακριβώς των προβληματισμών που ο Γκράμσι αναδεικνύει και αναπτύσσει τις έννοιες της ηγεμονίας, αλλά και του πολέμου θέσεων.

Αξίζει να ανοίξουμε εδώ μια παρένθεση για να επισημάνουμε μια ανάλογη εξέλιξη στη σκέψη του Λούκατς (Lukács).¹⁷ Αυτός αρχικά (το 1918), σε αντίθεση από τον Γκράμσι που εκτιμούσε ότι οι μπολσεβίκοι «κατέχτησαν τη νόμιμη πλειοψηφία του ρώσικου λαού»¹⁸, ασκούσε κριτική στην επανάσταση του 1917 θεωρώντας ότι αυτή δεν ακολούθησε έναν συμβιβαστικό δημοκρατικό δρόμο, αλλά έναν μπλανκικό-πραξικοπηματικό δρόμο, δηλαδή ένα δρόμο αναντίστοιχο από ηθική σκοπιά, με το στόχο τον οποίο επιδιώκεται. Ταυτόχρονα όμως, όπως ο Γκράμσι, ο Λούκατς αναδεικνύει απ' αφορμή τη Ρώσικη Επανάσταση του 1917, το ρόλο του υποκειμενικού παράγοντα, το ρόλο του «βούλησης» και του «πάθους» τα οποία παίζουν «το λιγότερο τον ίδιο ρόλο με τις αντικειμενικές συνθήκες».¹⁹ Μάλιστα σε όσους υποστήριζαν ότι οι αντικειμενικές συνθήκες δεν ήταν ώριμες για την επανάσταση του 1917, ο Λούκατς ανταπαντούσε «τόσο το χειρότερο για τα γεγονότα».²⁰

Αυτή η αρχική τους ιδεαλίζουσα κριτική η οποία, όπως δηλώνει και ο Λούκατς, στρέφεται κατά της Β' Διεθνούς,²¹ ναι μεν παίρνει αργότερα έναν ώριμο μαρξικό χαρακτήρα, όμως και για τους δυο το ενδιαφέρον για τα ζητήματα της συνειδήσης, της ενσωμάτωσης, του

ιδεολογικού παράγοντα συνεχίζουν να παραμένουν στο επίκεντρο του προβληματισμού τους.

Η τοποθέτηση του Λούκατς ότι «όταν η τελική κρίση του καπιταλισμού έχει ξεκινήσει *το πεπρωμένο της επανάστασης (και μαζί με αυτήν εκείνο της ανθρωπότητας) εξαρτάται από την ιδεολογική ωριμότητα του προλεταριάτου, και από την ταξική του συνείδηση*»²², εκφράζει απόλυτα και τη συλλογιστική του Γκράμσι και αποτελεί μια σταθερά της σκέψης τους.

Ποιοι είναι όμως κατά τον Γκράμσι οι παράγοντες εκείνοι που στη Δύση δυσκολεύουν τον υποκειμενικό παράγοντα να παίξει τον θετικό επαναστατικό ρόλο που έπαιξε στη Ρωσία και οι οποίοι τον οδηγούν στη στρατηγική του πολέμου θέσεων;

Σ' ένα ευρύτερο πεδίο ο Γκράμσι εντοπίζει τη δυσκολία που απορρέει από το γεγονός ότι σε αντίθεση από τη Ρωσία, όπου ήταν το κράτος μέσω του αυταρχισμού του που κατοχύρωνε την εξουσία της κυρίαρχης τάξης, στη Δύση είναι αναπτυγμένη μια σύνθετη κοινωνία των ιδιωτών –ή, κατά άλλους, των πολιτών– μέσω της οποίας η κυρίαρχη τάξη κατορθώνει να επιβάλλει την ηγεμονία της στις κυριαρχούμενες τάξεις οι οποίες και αποδέχονται την αστική εξουσία όχι μόνον λόγω του καταναγκασμού ή της βίας που τους ασκείται, αλλά και συναινετικά.

Πέρα από το γεγονός ότι η σχέση κράτους-κοινωνίας των ιδιωτών, όπως επισημαίνει και ο Πέρρι Άντερσον (Perry Anderson), αντιμετωπίζεται στα γραπτά του Γκράμσι αντιφατικά, είναι βέβαιο ότι στη συλλογιστική του, στο επίπεδό της είναι που λαμβάνουν χώρα οι περίπλοκες διαδικασίες ενσωμάτωσης ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων στο καπιταλιστικό σύστημα, στο επίπεδό της είναι που διαπλάθεται η αστική ηγεμονία. Αυτή είναι κυρίως ο φορέας της ηγεμονίας, ενώ το κράτος εκείνος του καταναγκασμού.

Για τον Γκράμσι το κράτος είναι ένα φρούριο γύρω από το οποίο υπάρχει ένα σύνθετο σύστημα οχυρωμάτων μέσα

16. Gramsci, ό.π., textes Éditions Sociales, σ. 66.

17. Βλ. Michael Löwy, «Γκράμσι και Λούκατς», *Ουτοπία*, τεύχ. 11, 1994, σ. 119-130.

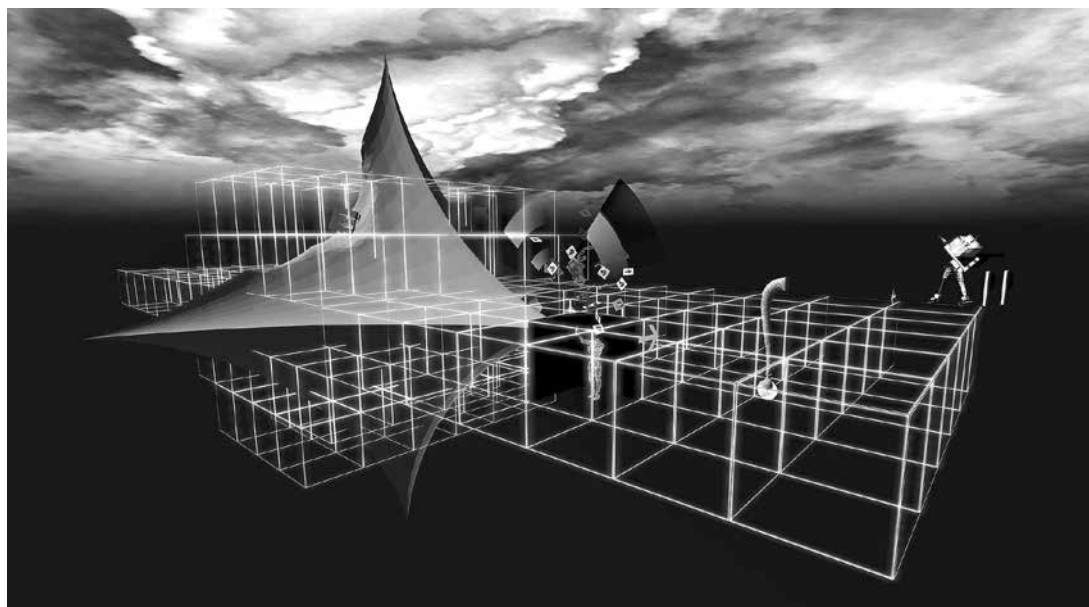
18. Γκράμσι, «Τα λύτρα της ιστορίας», στο *Σοσιαλισμός και κουλτούρα*, ό.π., σ. 297.

19. György Lukács, «Le bolchevisme comme problème moral», στο Michael Löwy *Pour une sociologie des intellectuels révolutionnaire*, PUF, 1976, σ. 309.

20. Γκ. Λούκατς, *Τακτική και ηθική*, New Left Books, 1972, σ. 27.

21. «Λούκατς: Για τη ζωή και το έργο του», *New Left Review*, no. 68, Ιούλιος 1971, σ. 5.

22. Georg Lukács, *Histoire et conscience de classe*, Éditions de Minuit, 1960, σ. 95.

από το οποίο θεσμοί, όπως το σχολείο, τα αστικά ΜΜΕ, τα κόμματα, η Εκκλησία, διαμορφώνουν ένα κλίμα συναίνεσης προς την αστική εξουσία.

Σε αυτή την κοινωνία των ιδιωτών είναι που η κυρίαρχη αστική τάξη επιδιώκει να ασκήσει την ηγεμονία της στο σύνολο της κοινωνίας για να αποσπάσει έτσι τη συναίνεσή τους στην εξουσία που ασκεί.²³

Αυτή η σημαντική διαφορά καθιστά στη Δύση πολύ πιο δύσκολη και χρονοβόρα τη διαμόρφωση της επαναστατικής συνείδησης, και ακόμη καθιστά πιο δύσκολη την επαναστατική εναντίωση των λαϊκών μαζών, της εργατικής τάξης πρωτοστατούσης προς το αστικό κράτος, το οποίο έχει μια εκπληκτική αντοχή.²⁴

Για τον Γκράμσι λοιπόν η κύρια διαφορά στις δυο ζώνες –Ανατολής, Δύσης– είναι ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών.²⁵ «Στη Ρωσία το κράτος ήταν

το παν, η κοινωνία των πολιτών ήταν αρχέγονη και ζελατινώδης. Στη Δύση [...] όταν το κράτος διαταράσσονταν διακρινόταν αμέσως μια ισχυρή δομή της κοινωνίας των πολιτών. Το Κράτος ήταν μονάχα ένα εξωτερικό χαράκωμα πίσω από το οποίο υπήρχε ένα πανίσχυρο δίκτυο από φρούρια και οχυρά».²⁶

Στην τσαρική Ρωσία δεν υπήρχε καμιά νόμιμη πολιτική ελευθερία ούτε καμιά θρησκευτική ελευθερία. Κάτω από αυτές τις συνθήκες η εξουσία στηριζόταν κυρίως στην καταστολή, το αυταρχικό κράτος επιβαλλόταν στους πολίτες μέσω του αυταρχισμού του και δεν υπήρχε μαζική συναινετική ανοχή απέναντί του. Κάτω από αυτές τις συνθήκες κάθε κρίση έτεινε να πάρει χαρακτήρα αντιπαράθεσης με το κράτος, δηλαδή είχαμε να κάνουμε με μια ευθεία μετωπική αντιπαράθεση.²⁷

26. Βλ. *Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo stato moderno*, Einaudi, 1964, σ. 68· Gramsci, *Oeuvres choisies*, σ. 268· A. Gramsci, *Selection from the Prison Notebooks*, London, 1971, σ. 320· Αντόνιο Γκράμσι: *Η ζωή και οι ιδέες ενός επαναστάτη*, μφ. Λεάνδρος Μπόλαρης, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2007, σ. 80.

27. Chris Harman - Chris Bambery, *Αντόνιο Γκράμσι Η ζωή και οι ιδέες ενός επαναστάτη*, Μαρ-

23. Βλ. Jean-Marc Piotte, *La pensée politique de Gramsci*, LUX/Humanités, 2010, σ. 189.

24. Κρίστιν Μπύσι Γκλύκμαν, *Ο Γκράμσι και το κράτος*, Θεμέλιο, 1984, σ. 20.

25. Πέρρι Άντερσον, *Οι αντινομίες του Αντόνιο Γκράμσι*, μφ. Σταύρος Ορφανίδης, Μαρξιστική Συνοπείωση, 1985, σ. 59.

Όπως τις καταγράφει σχηματικά ο Πέρρι Άντερσον, οι κατά Γκράμσι διαφορές Ανατολής-Δύσης είναι οι ακόλουθες: Στην πρώτη έχουμε μια πρωτόγονη, ζελατινώδη κοινωνία των πολιτών και στη δεύτερη μια αναπτυγμένη και στέρεη· στην πρώτη ένα κράτος που στηρίζεται κυρίως στον καταναγκασμό ενώ στη δεύτερη στη συναίνεση· στην πρώτη είναι πρωτεύουσα η κυριαρχία στη δεύτερη η ηγεμονία. Με δεδομένες, λοιπόν, αυτές τις διαφορές στην πρώτη θα πρέπει να εφαρμόζεται άμεσα η κίνηση και η μετωπική επίθεση, στη δεύτερη η παρατεταμένη πάλη και ο πόλεμος θέσεων μέχρι την τελική επίθεση.²⁸

Εκτός όμως από τον εντοπισμό αυτής της διαφοράς στη σχέση ανάμεσα σε κράτος και κοινωνία των πολιτών, ο Γκράμσι εντοπίζει και μια σειρά συγκεκριμένους παράγοντες οι οποίοι δυσκολεύουν την επαναστατική διαδικασία στη Δύση.

Ο πλέον θεμελιακός από αυτούς είναι το γεγονός ότι η αυθόρμητη συνείδηση του λαού να μην έχει τη δυνατότητα να εξελιχθεί σε επαναστατική συνείδηση, όμως κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει αυτόματα και μηχανιστικά. Αντίθετα, η αστική τάξη κατορθώνει να αγκαλιάσει ιδεολογικά ευρύτερα στρώματα και να κατευθύνει αυτή την αυθόρμητη συνείδηση έτσι ώστε να υιοθετεί την εξουσία της.

Οι ιδέες των εργατών από την ίδια τους την ταξική θέση «περιέχουν στοιχεία από τη Λίθινη Εποχή και στοιχεία της πιο προχωρημένης επιστήμης, προκαταλήψεις από όλες τις περασμένες φάσεις της ιστορίας, σε τοπικό επίπεδο και θεσμούς μιας φιλοσοφίας του μέλλοντος, μιας ανθρωπότητας ενωμένης απ' άκρη σε άκρη του κόσμου».²⁹

Για τον Γκράμσι μπορούμε να πούμε ότι υπάρχουν δύο θεωρητικές συνειδήσεις (ή μία αντιφατική συνείδηση): «η μια που ενυπάρχει έμμεσα στη δράση

του [...], η άλλη επιφανειακά έμμεση ή προφορική, την οποία κληρονόμησε από το παρελθόν και αποδέχεται άκριτα. [Αυτή] δεν είναι [...] δίχως συνέπειες: [επηρεάζει] τον προσανατολισμό της βούλησης, με μια περισσότερο ή λιγότερο ενεργητική μορφή, η οποία μπορεί να φθάσει ένα τέτοιο σημείο, όπου οι αντιθέσεις της συνείδησης δεν επιτρέπουν καμιά δράση, καμιά απόφαση, καμιά επιλογή και γεννούν μια κατάσταση παθητικότητας ηθικής και πολιτικής».³⁰

Αντί λοιπόν της «κοινής λογικής», επικρατεί μια χαστική «κοινή γνώμη» η οποία, στην πραγματικότητα, είναι η λογική της κυρίαρχης αστικής τάξης. «Όσο θα συνεχίσει να υπάρχει το αστικό καθεστώς [.....] τα αστικά κόμματα έχουν τη δυνατότητα να θέτουν τα πολιτικά προβλήματα από τη σκοπιά των συμφερόντων τους τα οποία τα εμφανίζουν ως γενικό συμφέρον. [...] [Κάτω από αυτές τις συνθήκες] είναι αναπόφευκτο οι εργαζόμενες τάξεις να παραμένουν σε μια κατάσταση απουσίθησης ή διαφορετικά να έχουν πολλές [και όπως είδαμε αντιφατικές] βουλήσεις».³¹

Μάλιστα, ο Γκράμσι ασκεί κριτική στη μεθοδολογία που ακολουθεί ο Μπουκάριν (Bukharin) ο οποίος αντί να αναζητά τις ρίζες που γεννούν τις θρησκευίες ή τις διάφορες δεισιδαιμονίες και φιλοσοφίες, κριτικάρει αυτές τις ίδιες, διότι θεωρεί ότι αυτές όπως και η αστική ιδεολογία δεν είναι αυθύπαρκτες, αλλά τις γεννά η κάθε φορά ισχύουσα πραγματικότητα.³²

Στην επικράτηση της αστικής κουλτούρας και ιδεολογίας συντείνουν κατά τον Γκράμσι και διάφοροι άλλοι παράγοντες. Μεταξύ αυτών είναι η βία, η πολιτική των υψηλών μισθών και η διαμόρφωση μιας εργατικής αριστοκρατίας, η

30. Gramsci, *Cahiers de prison* 10, 11, 12, 13, Gallimard, 1978, σ. 179.

31. Gramsci, *Ecrits Politiques, tome III (1923-1926)*, textes choisis, présentés et annotés par Robert Paris, Gallimard, 1980, σ. 187.

32. Βλ. Gramsci, *Oeuvres Choisis*, ό.π., σ. 112 και 125· Jacques Texier, *Gramsci et la philosophie du marxisme*, Seghers, 1966, σ. 109.

ξιστικό Βιβλιοπωλείο, μφ. Λεάνδρος Μπόλαρης, 2007, σ. 45.

28. Στο ίδιο, σ. 11, 29.

29. Gramsci, *Selection from Prison Notebooks*, London, 1971, σ. 324.

ίδια η διάρθρωση της παραγωγής όπως αποδεικνύεται από την ιδεολογική αξιοποίηση του τείλορισμού και του φορντισμού την οποία επισημαίνει ο Γκράμσι.

Με δεδομένη τη μετέπειτα αξιοποίηση της σκέψης του Γκράμσι από τον ευρωκομμουνιστικό ρεφορμισμό, για την οποία σε ένα βαθμό ευθύνεται και ο ίδιος ο Γκράμσι, αξίζει να παρατηρήσουμε ότι ανάμεσα στους παράγοντες που συμβάλλουν στην επικράτηση της αστικής ιδεολογικής ηγεμονίας ο Γκράμσι εντοπίζει το ρεφορμισμό.

«Είμαστε δηλητηριασμένοι από τη ρεφορμιστική διαπαιδαγώγηση που τελμάτωσε τη σκέψη, την ενδεχόμενη κριτική επιβεβλημένη από τις περιστάσεις, την αιώνια σκέψη που ανανεώνεται συνεχώς που όμως ταυτόχρονα διατηρείται αναλλοίωτη. Είμαστε επαναστάτες στην πράξη, ενώ είμαστε ρεφορμιστές στη σκέψη. Ενεργούμε καλά και σκεφτόμαστε άσχημα», γράφει ο Γκράμσι το 1917.³³

Με αυτά, λοιπόν, τα δεδομένα ο Γκράμσι καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «τα γεγονότα του 1917 [αποτελούν] το τελευταίο γεγονός αυτού του είδους στην ιστορία της πολιτικής».³⁴

2. Ο πόλεμος θέσεων ως επαναστατική στρατηγική στην γραμμισινή συλλογιστική

Προκύπτει το ερώτημα μήπως πράγματι η άρνηση εκ μέρους του Γκράμσι της άμεσης –κατά μέτωπο– επίθεσης κάτω από τις συνθήκες των αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών χωρών να σήμαινε και άρνηση της βίας, και τελικά και της επανάστασης; Η απάντηση του ίδιου του Γκράμσι σε αυτό το ερώτημα είναι σαφέστατη.

Ο πόλεμος θέσεων αντιμετωπίζεται από αυτόν όχι ως άρνηση του πολέμου

κινήσεων ο οποίος οδήγησε στην επιτυχία τους μπολσεβίκους, αλλά ως «στιγμή» του πολέμου θέσεων. Με άλλα λόγια, ο πόλεμος θέσεων συμπεριλαμβάνει και, μάλιστα ως κορύφωσή του, τη μετωπική επίθεση και δη με την ένοπλη μορφή της. Και αυτό διότι «η μπουρζουαζία θα αντισταθεί μέχρι εσχάτων στο σοσιαλιστικό κράτος, με ανοιχτό ή πλάγιο τρόπο, βίαια ή παθητικά. [...] Η επανάσταση είναι κάτι μεγάλο και τρομερό δεν είναι παιχνιδάκι για ερασιτέχνες και ρομαντικούς τυχοδιώκτες».³⁵

«Αυτό που χρειάζεται είναι όλοι οι άλλοι αγώνες να υποταχθούν στον αγώνα για την κατάκτηση της εξουσίας, για τη δημιουργία ενός νέου Κράτους, του Κράτους των εργατών και των αγροτών»,³⁶ έγραφε ο Γκράμσι τον Μάη του 1921 στην *Ordine Nuovo*, και εκτιμώ ότι σε όλη του τη ζωή έμεινε πιστός σε αυτή του τη θέση.

Αλλά και γενικότερα, ο Γκράμσι επέκρινε τον Κρότσε (Croce) διότι παρέβλεπε κατά την ανάλυσή του της ευρωπαϊκής ιστορίας τις στιγμές και το ρόλο της βίας και αναδείκνυε μονομερώς τις ηθικές πτυχές.³⁷

Η βία, και μάλιστα η ένοπλη σύγκρουση, θεωρείται από τον Γκράμσι ως η «αποφασιστική», η «κορυφαία» στιγμή της σύγκρουσης ανάμεσα στις αντιμαχόμενες κοινωνικές δυνάμεις, της αστικής τάξης και των συμμάχων της, από τη μια, και της εργατικής τάξης και των δικών της συμμάχων, από την άλλη.³⁸ Προς αυτή την κατεύθυνση είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι αποδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στη «διάρκη» προετοιμασία «του στρατού» της «οργανωμένης δύναμης» για αυτή την τελική σύγκρουση.

Και από αυτή, λοιπόν, τη σκοπιά, ο Γκράμσι δεν απομακρύνεται από το

35. Gramsci, *Ordine nuovo. Lo Stato e il Socialismo* στο Cristine Buci Gluckmann, *Gramsci and the State*, Lawrence and Wishart, 1980, σ. 380-382.

36. Gramsci, *Œuvres politiques*, tome 1, ό.π., σ. 119.

37. Gramsci, *Textes*, ό.π., σ. 120-121.

38. Βλ. Gramsci, *Notes sur Machiavel, sur la politique et sur le prince moderne* (cahiers 13, 14, 15) στο Gramsci, *textes*, ό.π., σ. 278.

33. Γκράμσι, «Αναγνώσματα», στο Γκράμσι, *Σοσιαλισμός και κουλτούρα*, Paolo Spriano (εισ.), μτφ., σχόλια Γιώργος Μαχαίρας/Τania Gori, Ντάνυ Πιέρου (επιμ.), Στοχαστής, 1990, σ. 151.

34. Gramsci, *Cahiers de prison* (10, 11, 12, 13), ό.π., σ. 141.

λενινισμό και σε αντίθεση με τους ρεφορμιστές υποστηρίζει ότι η στιγμή της καταστροφής και η επαναστατική ρήξη αποτελούν απαραίτητες προϋποθέσεις του περάσματος στον σοσιαλισμό.³⁹

Παρ' όλα αυτά είναι βέβαιο ότι ο Γκράμσι αποδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στην κοινωνία των ιδιωτών απέναντι στο κράτος, όταν τα αντιμετωπίζει ως ξέχωρα, και στην πολιτιστική ηγεμονία του κεφαλαίου απέναντι στην άμεση και έμμεση πολύμορφη βία, που αυτό ασκεί, και έτσι εύκολα μπορεί κάποιος να οδηγηθεί στο να υποβαθμίσει το ρόλο της βίας και στην αυταπάτη ότι δίχως βίαιη ρήξη ή ακόμη και μέσω μιας εκλογικής πλειοψηφίας μπορούμε να οδηγηθούμε στο σοσιαλισμό.

Με άλλα λόγια, όπως προαναφέραμε, είναι αλήθεια ότι ο Γκράμσι στρέφει τη μπάρα προς την αντίθετη πλευρά απ' ό,τι οι κλασικοί του μαρξισμού και ο Μακιαβέλι (Machiavelli), και αυτό μπορεί να οδηγήσει σε παρερμηνείες.

Ταυτόχρονα, όπως ορθά υπογραμμίζει ο Τζον Χόφμαν (John Hoffman), ο Γκράμσι αντιμετωπίζει τον καταναγκασμό και τη συναίνεση, που στηρίζουν την αστική εξουσία, όχι ως διαλεκτικά αλληλοεξαρτώμενους παράγοντες, αλλά μάλλον ως αυτόνομους τον ένα από τον άλλο και παραλλήλως δρώντες. Ακριβέστερα, για τον Γκράμσι, σε αντίθεση από τον Μαρξ για τον οποίο ο διαχωρισμός συναίνεσης-καταναγκασμού έχει «μεθοδολογικό» και μόνον χαρακτήρα, στον Γκράμσι προσλαμβάνει έναν «οργανικό» χαρακτήρα και η συναίνεση αντιμετωπίζεται ως συμπληρωματική της χρήσης του καταναγκασμού και ως όχι ως συμφύης σε αυτόν.⁴⁰

Η αλήθεια είναι ότι ο Γκράμσι δεν παραβλέπει ότι ο καταναγκασμός που επιβάλλει η κοινωνική εξέλιξη απαιτεί και ένα αντίστοιχο συναινετικό στήριγμα. Αυτό το δεύτερο, όπως, για παράδειγμα, η πουριτανική ιδεολογία, λειτουργεί

«ως μια εξωτερική μορφή πειθούς και συναίνεσης στην ενυπάρχουσα χρήση βίας».⁴¹ Ωστόσο, η συνάφεια ανάμεσα στις δύο (βία, συναίνεση) φαίνεται να είναι μάλλον εξωτερική παρά σύμφυτη.

Αυτή η μεθοδολογική αδυναμία της γκραμσιανής συλλογιστικής σε συνδυασμό με τον ούτως ή άλλως αναβαθμισμένο ρόλο που αποδίδει ο Γκράμσι στη συναίνεση (παρ' όλο που δεν περιορίζει την ηγεμονία στη συναίνεση) μπορεί εύκολα να οδηγήσει σε ευρωκομμουνιστικού τύπου απολυτοποιήσεις και στην αναγωγή της συναίνεσης και του δημοκρατικού δρόμου ως του μοναδικού μέσου περάσματος στο σοσιαλισμό. Μπορεί να οδηγήσει στο εσφαλμένο συμπέρασμα ότι είναι δυνατή η ανατροπή της αστικής κυριαρχίας και εξουσίας μόνον μέσω της φθοράς και τελικά της ανατροπής της ιδεολογικής της ηγεμόνευσης, μέσω της φθοράς της συναινετικής της αποδοχής, δίχως να χρειαστεί και η βίαιη επαναστατική ανατροπή της, κάτι που όμως κάθε άλλο παρά ήταν στις προθέσεις του ίδιου του Γκράμσι.

Έτσι, ενώ ο ίδιος ο Γκράμσι ενσωματώνει τη στρατηγική του πολέμου θέσεων σε εκείνη της επανάστασης ή του πολέμου κινήσεων, οι θεωρητικοί του ευρωκομμουνισμού έτειναν να τις αντιμετωπίσουν σαν ξεχωριστές στρατηγικές εκδοχές, και ενώ ο Γκράμσι αντιμετώπιζε την ηγεμονία με τη βία σαν εξίσου αναγκαίες για το πέρασμα στο σοσιαλισμό, εκείνοι μηχανικά αποσπούσαν την πρώτη και την ανήγαγαν σε ξεχωριστό δρόμο περάσματος στο σοσιαλισμό.⁴²

Και βεβαίως, μια τέτοια εσφαλμένη εκτίμηση αναπόφευκτα οδηγεί και στην υποτίμηση ή και στην εγκατάλειψη της προετοιμασίας της σίγουρα βίαιης –και το πιθανότερο και ένοπλης– σύγκρουσης με το κεφάλαιο.

Από μια αντίθετη οπτική γωνία, ο Πέρρι Άντερσον, δίχως σε καμιά περίπτωση ο ίδιος να αρνείται το ρόλο της

39. Βλ. Πάολο Σπριάνο, «Εισαγωγή» στο Αντόνιο Γκράμσι, *Σοσιαλισμός και κουλτούρα*, ό.π., σ. 15.

40. John Hoffman, *Gramscian Challenge*, Blackwell Publishers, 1986, σ. 85.

41. Gramsci, *Selection from the Prison Notebooks*, Lawrence and Wishart, London, 1971, σ. 229.

42. John Hoffman, *Gramscian Challenge*, ό.π., σ. 150.

βίας και της επανάστασης, εντοπίζοντας μάλιστα εύστοχα με ποιο τρόπο ο ίδιος ο Γκράμσι μέσω των αντινομιών που περιλαμβάνονται στο έργο του μπορεί να οδηγήσει σε ένα τέτοιο εσφαλμένο δρόμο,⁴³ ασκεί κριτική στον Γκράμσι διότι υποτιμά το ρόλο του αστικού κοινοβουλευτισμού σε σχέση με το σχολείο, τη δικαιοσύνη κ.λπ., στη διαμόρφωση μιας συναινετικής συνείδησης, και ακόμη του ασκεί κριτική διότι δεν αναδεικνύει το ότι: «η αστική δημοκρατία είναι η ίδια το κύριο ιδεολογικό στήριγμα του δυτικού καπιταλισμού».⁴⁴

Εκτιμώ ότι μάλλον ο Άντερσον υπερεκτιμά αυτόν τον ρόλο της αστικής δημοκρατίας παρά τον υποτιμά ο Γκράμσι. Και αυτό διότι, από τη μια, ο Γκράμσι υποστηρίζει τη θέση ότι «το κοινοβούλιο αντικατοπτρίζει προς τις μάζες την πλαστή ενότητα του έθνους σαν να ήταν δική τους αυτοκυβέρνηση»,⁴⁵ από την άλλη, να μην η μορφή της δημοκρατίας συμβάλλει σημαντικά στην επικράτηση της αστικής ιδεολογίας δεν αποτελεί

όμως το κύριο στήριγμά της το οποίο επιμένω ότι εντοπίζεται στον ίδιο τον τρόπο παραγωγής.

Ταυτόχρονα, ο Γκράμσι κάθε άλλο παρά υποτιμά την αξιοποίηση των δυνατοτήτων που παρέχει το αστικό καθεστώς για την ανάπτυξη των αγώνων και πιο ειδικά του κοινοβουλευτισμού. Για τον Γκράμσι το κοινοβούλιο αποτελεί ένα σημαντικό πεδίο αγώνα για την ηγεμονία. Γι' αυτό και έρχεται σε αντίθεση με τον Μπορντίνγκα που ήταν υπέρ της αποχής στις εκλογές. Από την άλλη, διαφωνεί κάθετα με την αντίληψη που θέλει το κόμμα ένα εκλογικό σωματείο.

Επίσης, θεωρεί ότι το «να περιμένεις ν' αντιπροσωπεύεις το 50% συν μια ψήφο πρόκειται για πρόγραμμα θεοσεβούμενων πνευμάτων που περιμένουν το σοσιαλισμό από ένα βασιλικό διάταγμα, υπογραμμένο από δυο υπουργούς».⁴⁶

Παρά, λοιπόν, τις οποίες αντιφάσεις, μέσα από το γραμμασιανό έργο μπορούμε να συνάγουμε το ακόλουθο γενικό περιεχόμενο και στόχο του πολέμου θέσεων. Αυτός είναι ένας αγώνας της εργατικής τάξης, των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών ενάντια στην αστική τάξη,

43. Πέρρι Άντερσον, *Οι αντινομίες του Αντόνιο Γκράμσι*, Μαρξιστική Συσπείρωση, 1985, σ. 46, 47, 48.

44. John Hoffman, *Gramscian Challenge*, ό.π., σ. 31.

45. Πέρρι Άντερσον, *Οι αντινομίες του Αντόνιο Γκράμσι*, ό.π., σ. 31, 32.

46. Αναφέρεται στο M. A. Macciocchi, *Pour Gramsci*, Editions de Seuil, 1974, σ. 170.

με αρχικό στόχο τη σταδιακή αποδυνάμωση της ιδεολογικής, πνευματικής, πολιτιστικής, αξιακής, της ηγεμόνευσης επί της κοινωνίας και κατ' επέκταση της συναινετικής αποδοχής της κυριαρχίας της από ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού και την κατάκτηση αυτής της ηγεμονίας από την εργατική τάξη, με προοπτική την επαναστατική-βίαιη ανατροπή της αστικής τάξης και την κατάκτηση της εξουσίας από την εργατική.

Από τη σκοπιά της κατάκτησης της εργατικής ηγεμονίας, εκείνο που καλείται να προωθήσει ο πόλεμος θέσεων είναι τα θετικά στοιχεία που υπάρχουν στην αυθόρμητη συνείδηση, να την αναπτύξει παραπέρα, να την καταστήσει ομογενή.

Κατά τη διάρκειά του θα πρέπει να επιδιωχθεί «το πνεύμα της απόσχισης [από την κυρίαρχη ιδεολογία], δηλαδή η προοδευτική κατάκτηση της συνείδησης της δικιάς της ιστορικής προσωπικότητας, πνεύμα απόσχισης που θα πρέπει να διευρυνθεί [...] στις συμμαχικές τάξεις».⁴⁷

Η εργατική τάξη ως θεμελιακή κοινωνική ομάδα θα πρέπει να επιδιώξει να κατακτήσει την «πνευματική και ηθική ηγεμονία» σε συμμαχικές της κοινωνικές ομάδες,⁴⁸ «να εργάζεται ασταμάτητα για την πνευματική ανύψωση όλο και ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων».⁴⁹

Επίσης, κατά τη διάρκεια του πολέμου θέσεων η εργατική τάξη θα πρέπει να αποκτήσει εμπιστοσύνη στον εαυτό της και να καταλάβει ότι μπορεί να ζησει δίχως τα αφεντικά, να οδηγηθούμε στο σημείο όπου «οι περισσότεροι άνθρωποι θα θεωρούν προφανή και λογική μια μεγάλη κοινωνική αλλαγή»,⁵⁰ κάτι που αποτελεί προϋπόθεση της εκπλήρωσής της, όπως γράφει ο Barbus το 1919 στο πρώτο τεύχος της *Clarté*, και που συμμερίζεται ο Γκράμσι.

47. Αντόνιο Γκράμσι, *Παρελθόν και παρόν*, μφ. Θανάσης Αθανασίου, Στοχαστής, σ. 103-104.

48. Gramsci, *Notes sur Machiavel*, Textes, ό.π., σ. 272.

49. Gramsci, *l' anti-boukharine*, Τετράδιο 11 στο Gramsci, *textes*, ό.π., σ. 155.

50. Κρίσιν Μπυσί Γκλύκμαν, *Ο Γκράμσι για το κράτος*, ό.π., σ. 98.

Αλλά και προοπτικά το προλεταριάτο θα πρέπει να προετοιμάζεται διότι «πλάι από την κατάκτηση της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας θα πρέπει να καταλάβει και την ιδεολογική εξουσία» [πράγμα που σημαίνει] να «διαμορφώσει νέα ήθη, νέα ψυχολογία, νέους τρόπους αντίληψης, σκέψης, ζωής, που να είναι χαρακτηριστικοί της εργατικής τάξης».⁵¹

Άλλωστε, η φιλοσοφία της πράξης, ή, με άλλα λόγια, ο μαρξισμός, σε αντίθεση από τον καθολικισμό, δεν στοχεύει να κρατήσει τους «απλούς» [ανθρώπους] στην πρωτόγονη φιλοσοφία της κοινής αντίληψης, αλλά αντίθετα να τους οδηγήσει σε μια ανώτερη περί ζωής αντίληψη.⁵²

Τελικά, παρά τις οποίες αντιφάσεις της οι οποίες και προσφέρονται για μια αντεπαναστατική, ρεφορμιστική αξιολόγηση του πολέμου θέσεων, αυτός –τουλάχιστον στην κυρίαρχη γκραμισιανή εκδοχή του– έρχεται να διευκολύνει τη μετωπική συνολική ρήξη και όχι να την αντικαταστήσει από επιμέρους έστω και ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις ή από ένα μη επαναστατικό, ομαλό κοινοβουλευτικό πέρασμα στο σοσιαλισμό.

3. Αναλογία σύγχρονων συνθηκών και εκείνων που οδήγησαν τον Γκράμσι στη στρατηγική του πολέμου θέσεων

Είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι ο Γκράμσι οδηγήθηκε στην πρόταση της στρατηγικής του πολέμου θέσεων υπό την επιρροή συνθηκών οι οποίες σε μεγάλο βαθμό προσιδιάζουν με τις σημερινές, κάτι που καθιστά ακόμη πιο επίκαιρη την πρότασή του.

Πιο συγκεκριμένα, ο Γκράμσι λειτούργησε σε μια περίοδο ήττας για το εργατικό κίνημα και ανόδου του φασισμού, κάτι που δεν απέχει από τη σημε-

51. A. Gramsci, «Cronache di cultura. *Avanti!*, (14 Ιουνίου 1920)», στο *Scritti 1915-1920, I Quaderni de «il Corpo»*, 1968, σ. 127-128.

52. Στο ίδιο, «Τετράδια 11 & 1», σ. 111-112.

ρινή πραγματικότητα. Είναι βέβαιο ότι ο Γκράμσι οδηγήθηκε στην αναζήτηση μιας στρατηγικής περάσματος στο σοσιαλισμό για τις αναπτυσσόμενες χώρες, επηρεασμένος από τις ήττες λαϊκών επαναστάσεων και κινημάτων στην Ευρώπη.

Οι ήττες των επαναστάσεων του 1848 και της Παρισινής Κομμούνας του 1870 έπαιξαν γενικότερα καθοριστικό ρόλο στην αναθεώρηση της αντιμετώπισης της επαναστατικής διαδικασίας. Αυτές οι ήττες έπληξαν τις ελπίδες για μια διαρκή επανάσταση στη Δύση υπό την έννοια της συνέχισης της μεγάλης αστικοδημοκρατικής Γαλλικής Επανάστασης σε σοσιαλιστική. Η ηρωική Παρισινή Κομμούνα συνιστά το τέλος αυτής της ελπίδας. Ιδιαίτερα μετά το 1870-1871, άρχισε να κλονίζεται η πίστη στην αποτελεσματικότητα του συνόλου των αρχών της πολιτικής στρατηγικής και τακτικής που γεννήθηκαν πρακτικά το 1789.⁵³ Ορισμένοι μάλιστα έσπευσαν να κηρύξουν το τέλος της επανάστασης και την επικράτηση του ρεφορμισμού.

Ο Λένιν επισημαίνει αυτή την εξέλιξη και αναφέρει ότι αυτές οι ήττες οδήγησαν στην άνοδο του ρεφορμισμού, του γραφειοκρατισμού και στην ενσωμάτωση των τριών τετάρτων των εργατικών «σοσιαλιστικών» κομμάτων.⁵⁴ Ο Γκράμσι όχι μόνον δεν ανήκει σε αυτή την κατηγορία, αλλά ήταν ο πλέον σημαντικός μεταξύ εκείνων, που στη Δύση αντί να αποκηρύξουν τη σοσιαλιστική επανάσταση αναζήτησαν νέους δρόμους για να οδηγηθούμε σε αυτή.

Με το ίδιο σθένος αντιμετώπισε και την αποτυχία του εργατικού κινήματος, του κινήματος των συμβουλίων στην Ιταλία, τα οποία για τον Γκράμσι ήταν κάτι σαν το ιταλικό ισοδύναμο των σοβιέτ, και τα οποία μετά την Κόκκινη Διετία (*il biennio rosso*) 1919-1920, ακολουθήθηκαν από τον ερχομό του φασισμού το 1922.

Μάλιστα, η στρατηγική του πολέμου θέσεων κάθε άλλο παρά σημαίνει για τον Γκράμσι αποκήρυξη της τακτι-

κής των εργοστασιακών συμβουλίων. Αντίθετα, αυτά εντάσσονται πλήρως και πολλαπλά σε αυτή τη στρατηγική.

Τέλος, με τον ίδιο τρόπο αντιμετώπιστηκε από τον Γκράμσι, η μεγάλη ελπίδα όλης της επαναστατικής Αριστεράς, ρωσικής και ίσως κυρίως αυτής συμπεριλαμβανομένης, ενός γερμανικού Οκτώβρη, η οποία «έσκασε σαν μια σαπουνόφουσκα» κατά την έκφραση του Rosenberg, συντριμμένη στην πραγματικότητα –για να μην ξεχνιόμαστε– από τη συμμαχία των πιο αντιδραστικών δυνάμεων με τους ρεφορμιστές, οι οποίοι με πρώτο και καλύτερο το αυτοαποκαλούμενο αιματοβαμμένο σκυλί Noske την έπνιξαν στο αίμα.

Ένας άλλος λόγος που συνέβαλε έτσι ώστε ο Γκράμσι να προβληματιστεί ως προς τη στρατηγική της σοσιαλιστικής μετάβασης στη Δύση ήταν το γεγονός ότι οι κρίσεις του καπιταλισμού κάθε άλλο παρά οδηγούν αυτομάτως στην κατάρρευσή του, και παρά το ότι διαταράσσουν τη συναινετική αποδοχή του, δεν οδηγούν αυτομάτως τις λαϊκές μάζες στην επανάσταση.

Και αυτό το δεδομένο είχε σαν συνέπεια να ενισχύσει στον Γκράμσι την άποψη περί ενεργητικού ρόλου του υποκειμενικού παράγοντα, στον οποίο αναφερθήκαμε προηγουμένως· αυτή όμως τη φορά περισσότερο από τη σκοπιά της άρνησης του οικονομικού ντετερμινισμού, όπως αυτός ακυρώνεται από τη μη άμεση σχέση κρίσης-επανάστασης.

Έτσι, ιδίως από το «Τετράδιο 15» συνάγεται ότι οι κρίσεις δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως «συμβάντα», αλλά ως «αναπτύξεις» ή, διαφορετικά, ως υπό εξέλιξη καταστάσεις οι οποίες και αποτελούν πεδίο της ταξικής πάλης.⁵⁵

Για τον Γκράμσι, λοιπόν, στις αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες «και οι πιο σοβαρές οικονομικές κρίσεις δεν έχουν [άμεσο] αντίκτυπο στο πολιτικό πεδίο. Η πολιτική βρίσκεται πάντοτε σε μεγάλη καθυστέρηση σε σύγκριση με την οικονομία».⁵⁶

53. Βλ. Gramsci, *textes*, Éditions Sociales, ό.π., σ. 270.

54. Λένιν, *Απαντα*, τόμ. 33, σ. 229, 264-265.

55. Antonio Gramsci, *Guerre de mouvement et guerre de position*, ό.π., σ. 165.

56. *La costruzione del Partito comunista 1923-26*, Einaudi, 1971, σ. 121.

Όπως εύστοχα επισημαίνει η Μπυσι Γκλυκσμάν (Buci Glucksmann), κατά τον Γκράμσι, ανάμεσα στην οικονομική κρίση και την πολιτική της εκδήλωση, παρεμβάλλονται όλοι οι αναστολείς που έχει μια αναπτυγμένη καπιταλιστική κοινωνία: οι οργανωτικές εφεδρείες της κυρίαρχης τάξης.⁵⁷ Με άλλα λόγια, στο επίπεδο της κοινωνίας των ιδιωτών απορροφώνται και αμβλύνονται οι όποιες αντιδράσεις από τις συνέπειες της κρίσης και έτσι αυτή παρεμποδίζεται να μολύνει και την πολιτική σφαίρα ιδιαίτερα με τη μορφή της αμφισβήτησης του ίδιου του αστικού κράτους.

«Στις αναπτυγμένες χώρες η κοινωνία των ιδιωτών αντιστέκεται στις καταστροφικές “διδασκαλίες” [...] (κρίσεις, υφέσεις κ.λπ.) [...] και δεν σημαίνει ότι επειδή υπάρχει κρίση οι δυνάμεις της εφόδου [οι λαϊκές δυνάμεις] οργανώνονται με μια ξέφρενη ταχύτητα στο χρόνο και το χώρο, κι’ ακόμη λιγότερο ότι ανακτούν ένα επιθετικό πνεύμα. Αντίστοιχα, εκείνοι [η αστική τάξη και οι πολιτικοί της εκπρόσωποι] που δέχονται την επίθεση δεν απογοητεύονται, δεν εγκαταλείπουν τα χαρακώματά τους συνεχίζουν τον αγώνα τους μέσα στα συντρίμια και δεν χάνουν την εμπιστοσύνη τους στη δύναμή τους ούτε στο μέλλον τους».⁵⁸

Η αστική τάξη, μας λέει ο Γκράμσι, για να διατηρήσει την ηγεμονία της και να ανακτήσει τον έλεγχο που κινδυνεύει να χάσει αντιδρά πιο γρήγορα απ’ ό,τι αντιδρούν οι κατώτερες τάξεις αναπροσανατολίζεται και οργανώνεται αλλάζει πρόσωπα και προγράμματα. Αν χρειαστεί κάνει θυσίες, εκτίθεται μέσω δημαγωγικών υποσχέσεων, τρομοκρατεί με ένα σκοτεινό μέλλον, αλλά διατηρεί την εξουσία της, την ενισχύει προς στιγμή, για να συνθλίψει τον αντίπαλο.⁵⁹

57. Κρίστιν Μπυσι-Γκλύκμαν. *Ο Γκράμσι και το κράτος*. Θεμέλιο, 1984, σ. 309.

58. A. Gramsci, *Cahiers de prison* (10, 11, 12, 13), ό.π., σ. 363-364.

59. Γκράμσι, «Τετράδια 13 & 23» στο A. Gramsci, *Guerre de mouvement et guerre de position*, ό.π., σ. 209.

Ακόμη όμως και οι «οργανικές κρίσεις», οι οποίες στη συλλογιστική του Γκράμσι είναι εκείνες που ξεπερνούν το πεδίο της οικονομίας, δεν προκαλούν άμεσα επαναστάσεις. Αντίθετα, μπορεί να αξιοποιηθούν από την αστική τάξη για να ενισχύσει την εξουσία της.

Μπορεί ακόμη να υπάρξει μια κρίση η οποία επεκτείνεται σε δεκάδες χρόνια και «οι πολιτικές δυνάμεις οι οποίες δουλεύουν θετικά για τη διατήρηση και την υπεράσπιση της υπερδομής να προσπαθούν να την αντιμετώπισουν στο εσωτερικό ορισμένων ορίων και να την ξεπεράσουν».⁶⁰

Παρ’ όλο, λοιπόν, που ο Γκράμσι θεωρεί ότι «πρέπει να αποκλείουμε ότι από μόνες τους οι άμεσες οικονομικές κρίσεις προκαλούν θεμελιώδη γεγονότα [υποστηρίζει] ότι αυτές δεν μπορούν παρά να διαμορφώσουν ένα πιο ευνοϊκό έδαφος στη διάδοση ορισμένων τρόπων σκέψης, να θέσουν και να επιλύσουν τα ερωτήματα που αγκαλιάζουν όλη την κατοπινή εξέλιξη της ζωής του Κράτους».⁶¹

Από μια θετική σκοπιά, λοιπόν, η κρίση συμβάλλει, κατά τον Γκράμσι, στην ανάπτυξη ενός σκεπτικισμού απέναντι στις κυρίαρχες ιδεολογίες και αυτό μπορεί να οδηγήσει στην αποστροφή από την πολιτική. Κάτι τέτοιο όμως καθιστά πιθανή την ανάδειξη μιας «νέας κουλτούρας», εφόσον οι υπερδομές επανασυνδέονται με τις δομές, δηλαδή με τις ταξικές θέσεις.

Έτσι, η κρίση είναι δυνατόν να οδηγήσει σε μια κατάσταση πραγμάτων όπου η αστική τάξη «δεν θα είναι πλέον “διευθύνουσα”, αλλά μόνον “κυρίαρχη” και κάτοχος μιας καθαρά καταναγκαστικής δύναμης». Εν προκειμένω, «επιστρέφουμε στην αντιμετώπιση του κράτους ως καθαρής δύναμης κ.λπ. Τότε η αστική τάξη είναι “κορσεμένη”: όχι μόνον δεν διευρύνεται, αλλά αποσυντίθεται, όχι μόνον δεν αφομοιώνει καινούργια στοιχεία, αλλά χάνει και ένα κομμάτι της».⁶²

60. Στο ίδιο, σ. 188.

61. Gramsci, *Notes sur Mahiavel*, στο Gramsci, *textes* ό.π., σ. 276-277.

62. Gramsci, «Cahier 8 & 2» στο Gramsci, *Guerre de mouvement et guerre de position*, ό.π., σ. 44.

Αυτό σημαίνει ακριβώς ότι παρ' όλο που «τα ιδεολογικά δεδομένα των μαζών βρίσκονται πάντοτε σε μεγάλη καθυστέρηση σε σχέση με τα οικονομικά φαινόμενα των μαζών»,⁶³ μέσα από την κρίση «μεγάλες μάζες μπορεί να αποσπαστούν από τις παραδοσιακές ιδεολογίες, να μην πιστεύουν άλλο σε αυτό που πίστευαν μέχρι πρότινος κ.λπ. Η κρίση συνίσταται ακριβώς στο γεγονός ότι το παλιό πεθαίνει και το νέο δεν μπορεί να γεννηθεί: ανάμεσα σε αυτό το μεσοδιάστημα παρατηρούμε τα πλέον ποικίλα νοσηρά φαινόμενα».⁶⁴

Στη βάση των παραπάνω εκτιμήσεων ο Γκράμσι καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το άμεσο οικονομικό στοιχείο (κρίσεις κ.λπ.) δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν «το πυροβολικό της υπαίθρου, το οποίο στον πόλεμο ανοίγει ένα πέρασμα στην εχθρική άμυνα, ένα πέρασμα ικανό για να καταστήσει δυνατή μια διείσδυση του στρατεύματος και να κατακτήσει μια οριστική (στρατηγική) επιτυχία ή, το λιγότερο, μια σημαντική επιτυχία στην στρατηγική κατεύθυνση. Φυσικά, στην ιστορική επιστήμη η αποτελεσματικότητα του άμεσου οικονομικού στοιχείου αντιμετωπίζεται ως πολύ πιο σύνθετη από εκείνη του βαρέως πυροβολικού στον πόλεμο κινήσεων [...]».⁶⁵

Από μια ευρύτερη οπτική γωνία η νομοτελειακή κατάληξη των κρίσεων σε επαναστάσεις εντάσσεται στη ντετερμινιστική «αξίωση να παρουσιάζεται και να εκτίθεται κάθε διακύμανση της πολιτικής και της ιδεολογίας ως άμεση έκφραση της υποδομής, [κάτι το οποίο] θα πρέπει να καταπολεμηθεί θεωρητικά ως ένας πρωτόγονος παιδισμός».⁶⁶

Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Jacques Texier, για τον Γκράμσι η δογματική ανα-

γωγή του μαρξισμού σε ένα κυδαίο υλισμό, κάτι που κατά τη γνώμη του πράττει ο Μπουκάριν, στο *Λαϊκό Εγχειρίδιο*, όπως αποκαλεί ο Γκράμσι, το βιβλίο του *Θεωρία του ιστορικού υλισμού* ισοδυναμεί με την έκπτωση του σε μια μεταφυσική της «ύλης».⁶⁷

Για τον Γκράμσι οι θεμελιακές ιστορικές κρίσεις δεν καθορίζονται άμεσα από τις οικονομικές κρίσεις. Αυτές δεν αποτελούν παρά μια μερική πτυχή του ζητήματος των συσχετισμών δυνάμεων στις διάφορες βαθμίδες τους, μια συγκυριακή διακύμανση στη βάση της οποίας συντελείται το πέρασμα στον πολιτικό συσχετισμό δυνάμεων και τελικά αυτή η διαδικασία κορυφώνεται με το πέρασμα στην αποφασιστική στρατιωτική σύγκρουση.⁶⁸

Σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να ενταχθεί και η κριτική του Γκράμσι προς τις δυνατότητες του αυθόρμητου κινήματος που ασκεί στη Ρόζα Λούξεμπουργκ (Rosa Luxemburg) η οποία και είναι ταυτοσημη με την κριτική που της ασκεί ο Lukács.

Αυτός ο τελευταίος, αφού προηγουμένως κατακρίνει το δεξιό οπορτουνισμό με βάση τον οποίο το προλεταριάτο θα κατακτήσει την πλειοψηφία του πληθυσμού και έτσι μέσω μιας αργής αύξησης θα οδηγηθεί στην εξουσία με καθαρά νόμιμα μέσα, ασκεί κριτική και «στην “οργανική” και επαναστατική θεωρία των αυθόρμητων αγώνων των μαζών. Παρά τις οποίες σοφές επιφυλάξεις των καλύτερων εκπροσώπων της, αυτή η θεωρία κατέληγε τελικά σε τελευταία ανάλυση στη διαβεβαίωση ότι η σταθερή επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης, ο αναπόφευκτος ιμπεριαλιστικός παγκόσμιος πόλεμος και η συνακόλουθη έλευση της περιόδου των επαναστατικών μαζικών αγώνων προκαλούν, με μια ιστορική και κοινωνική αναγκαιότητα, αυθόρμητες δράσεις των μαζών μέσα στις οποίες τίθεται υπό δο-

63. Gramsci, *Notes sur Machiavel*, σ. 79 αναφέρεται στο αφιέρωμα της *Dialectique Revue Trimestrielle*, αρ. 4-5, Μάρτις 1974, στον Gramsci, σ. 21.

64. Γκράμσι, «Τετράδιο 3 & 34» στο Gramsci, *Guerre de mouvement et guerre de position*, ό.π., σ. 38.

65. Gramsci, «Cahier 8 & 2» στο Gramsci, *Guerre de mouvement et guerre de position*, ό.π., σ. 301.

66. Gramsci, «Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce» στο *Ouvres Choisies*, ό.π., σ. 104.

67. A. Gramsci, *Oeuvres choisies*, μτφ. Gilbert Monget, Armand Monjo, Editions Sociales, 1959, σ. 99.

68. A. Gramsci, *Notes sur Machiavel* στο Gramsci, *textes*, ό.π., σ. 275.

κιμασία αυτή η ξάστερη οπτική των στόχων και των δρόμων της επανάστασης της ηγεσίας». ⁶⁹

Ένας άλλος παράγοντας, που κέντρισε τον Γκράμσι να διερευνήσει τη στρατηγική περάσματος στο σοσιαλισμό στη Δύση, ήταν η επικράτηση του φασισμού, τον οποίο και έζησε στο πετσί του με τον πλέον άγριο τρόπο. Για τον Γκράμσι του 1924, «φασισμός και δημοκρατία είναι οι δύο όψεις της ίδιας πραγματικότητας, δυο διαφορετικές μορφές της ίδιας δράσης, της δράσης που οδηγεί την αστική τάξη να σταματά την προλεταριακή τάξη στην πορεία της. [Αυτή η αλήθεια] περιλαμβάνεται στις θέσεις της Κομμουνιστικής Διεθνούς, αλλά μόνον η ιταλική ιστορία των τελευταίων χρόνων προσφέρει μια απόδειξη δίκως διφορούμενα». ⁷⁰

Το γεγονός ότι πάνω από τρία εκατομμύρια εργαζόμενοι κατέβηκαν στο δρόμο μετά από κάλεσμα του Μουσολίνι (Mussolini) στην πορεία του προς τη Ρώμη, όπως ο ίδιος ο Γκράμσι αναφέρει, δεν ήταν δυνατόν να τον αφήσει αδιάφορο, παρ' όλο που «ο Μουσολίνι κατάκτησε την εξουσία με την πλέον βίαιη και αυθαίρετη καταστολή». ⁷¹ Επίσης, δεν ήταν δυνατόν να τον αφήσει αδιάφορο η απήχηση που είχε η προετοιμασία αυτού του «ηγέτη» του Σοσιαλιστικού Κόμματος, που ήταν ο Μουσολίνι, ο οποίος χρησιμοποίησε όλα τα δημοσιογραφικά και προφορικά μέσα που είχε στη διάθεσή του για να προετοιμάσει αυτή τη λαϊκή κάθοδο. ⁷²

Για τον Γκράμσι, λοιπόν, ο φασισμός δεν είναι άλλο παρά η κατάληξη ενός πολέμου θέσεων που ακολούθησε τις ήττες του εργατικού κινήματος και αντιπροσωπεύει μια παθητική επανάσταση. ⁷³

69. Georg Lukács, *Histoire et conscience de classe*, μτφ. Κ. Axelos, J. Bois, Les éditions de minuit, σ. 342.

70. Gramsci, *Démocratie et fascisme* in Gramsci, *Ecrits politiques* Tome III 1923-1926, ό.π., σ. 145.

71. Gramsci, «Un "chef"» στο Gramsci, *Ecrits politiques*, Tome III 1923-1926, ό.π., σ. 97.

72. Στο ίδιο, σ. 96.

73. Gramsci, *Quaderni del Carcere*, Edizione Critica dell' Istituto Gramsci, Einaudi, Turin, 1975, σ. 1228.

«Στη σημερινή εποχή τον πόλεμο ελιγμών που διεξάχθηκε νικηφόρα από τον Μάρτιο του 1917 ως τον Μάρτιο του 1921 τον διαδέχτηκε ένας πόλεμος θέσεων που εκπρόσωπός του τόσο ιδεολογικός (στην Ευρώπη) όσο και πρακτικός (στην Ιταλία) είναι ο φασισμός». ⁷⁴

Και αυτό το υποστηρίζει ο Γκράμσι, διότι εκτιμά ότι εκείνο που χαρακτηρίζει το φασισμό είναι ότι κατόρθωσε να διαμορφώσει μια μαζική οργάνωση της μικρής μπουρζουαζίας, «να διαμορφώσει την οργανική ενότητα όλων των αστικών δυνάμεων σε έναν ενιαίο πολιτικό οργανισμό υπό ένα ενιαίο κέντρο, το οποίο διεύθυνε ταυτόχρονα το κόμμα, το κράτος, την κυβέρνηση», ⁷⁵ κάτι που η εργατική τάξη δεν μπόρεσε να το πετύχει.

Έτσι, ο φασισμός κατόρθωσε να προσελκύσει την ξεπεσμένη μικρή και μεσαία αστική τάξη, η οποία απογοητευμένη προσχώρησε τελικά στη μεγάλη της πλειοψηφία σε αυτόν. ⁷⁶

Ανάλογο μέτωπο με αυτό που κατόρθωσε να συγκροτήσει ο φασισμός είναι, κατά τον Γκράμσι, αναγκαίο να συγκροτήσει και η εργατική τάξη με τους συμμάχους της, στη βάση βεβαίως ενός παντελώς διαφορετικού αντικαπιταλιστικού προγράμματος και με μια αντιθετική από εκείνη του φασισμού προοπτική.

4. Ο επαναστατικός πόλεμος θέσεων ως σύγχρονη εκδοχή του απορροφητιστικού πολέμου θέσεων

Στην εποχή μας η προσέγγιση μεταρρυθμίσεων-επανάστασης, που προκαλείται από τη δομική κρίση του καπιταλι-

74. Gramsci, *Il Risorgimento*, Einaudi, 1955, σ. 196.

75. Βλ. κυρίως Αντόνιο Γκράμσι, *Οι θέσεις της Λυών*, ό.π.: Gramsci, *Socialismo e fascismo*, Einaudi, Torino, 1978.

76. Κρίστιν Μπύσι- Γκλύκμαν, *Ο Γκράμσι και το κράτος*, ό.π., σ. 117.

σμού, προσδίδει ένα ακόμη πιο επαναστατικό περιεχόμενο σε έναν σύγχρονο πόλεμο θέσεων. Θυμίζω ότι γενικότερα «οι μεταρρυθμίσεις είναι παραχωρήσεις που παίρνονται από την κυρίαρχη τάξη, ενώ διατηρείται η κυριαρχία της, [ενώ] η επανάσταση είναι η ανατροπή της κυρίαρχης τάξης».⁷⁷

Οι δυο αυτές έννοιες, όπως εύστοχα παρατηρεί η Ρόζα Λούξεμπουργκ, «ορίζουν και συμπληρώνουν η μια την άλλη, ταυτόχρονα όμως αλληλοαποκλείονται όπως π.χ. ο Νότιος και ο Βόρειος Πόλος, όπως η αστική τάξη και το προλεταριάτο».⁷⁸

Αυτό όμως που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ότι, όπως τονίζει ο Λένιν, ανάμεσα στις δυο αυτές έννοιες της μεταρρύθμισης και της επανάστασης δεν υπάρχει ένα νεκρό και αμετακίνητο όριο, αλλά «ένα ζωντανό, κινητό όριο που πρέπει να ξέρεις να το καθορίζεις σε κάθε ξεχωριστή στιγμή».⁷⁹

Αν, λοιπόν, γενικά οι μεταρρυθμίσεις δεν θα πρέπει να αποτελούν αυτοσκοπό, όπως τις αντιμετωπίζουν οι ρεφορμιστές, οπότε και παίζουν το ρόλο των απλών «νοσοκόμων του καπιταλισμού»,⁸⁰ αλλά θα πρέπει να αξιοποιούνται για την ανατροπή του καπιταλισμού, πόσο μάλλον στην εποχή μας δεν είναι δυνατόν να υπάρξουν προοδευτικές μεταρρυθμίσεις παρά μόνον στο βαθμό που αυτές έχουν έναν αντικαπιταλιστικό χαρακτήρα ή, με αλλά λόγια, στο βαθμό που πλήττουν, αποδυναμώνουν το ίδιο το σύστημα και αυτό διότι οι αντιθέσεις του συστήματος έχουν οξυνθεί σε τέτοιο βαθμό, που είναι αδύνατον να ξεπεραστούν δίχως αυτό να πληγεί και τελικά να ανατραπεί.

77. Λένιν, «Απάντηση στις ερωτήσεις Αμερικάνου δημοσιογράφου», *Άπαντα*, τόμ. 39, σ. 113. Βλ. επίσης Λένιν, «Η πλατφόρμα της επαναστατικής σοσιαλδημοκρατίας», *Άπαντα*, τόμ. 15, σ. 84.

78. Ρόζα Λούξεμπουργκ, *Κοινωνική μεταρρύθμιση ή επανάσταση*, Σύγχρονη Εποχή, 1988, σ. 134.

79. Λένιν, «Απ' αφορμή μια επέτειο», *Άπαντα*, τόμ. 20, σ. 172.

80. Λένιν, «Θεμελιακές θέσεις σχετικά με το ζήτημα του πολέμου», *Άπαντα*, τόμ. 30, σ. 220.

Και ακριβώς επειδή η αστική τάξη με τα μέτρα, που παίρνει για να αντιμετωπίσει τη δομική κρίση του συστήματος, υποσκάπτει την αντικειμενική βάση πάνω στην οποία στηρίζονταν η συναίνεση απέναντί της, είναι υποχρεωμένη να προσφεύγει όλο και περισσότερο στη βία για να διατηρήσει την εξουσία της.

Από μια ευρύτερη οπτική γωνία στην εποχή μας ακριβώς λόγω της αντιδραστικοποίησης του καπιταλισμού, ο οποίος από επαναστατικός που ήταν αρχικά σε σχέση με τη φεουδαρχία, μετατράπηκε βαθμιαία σε αντιδραστικό σε σημείο που σήμερα το δίλημμα σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα να τίθεται πιο άμεσα από ποτέ, οι όποιες μεταρρυθμίσεις δεν είναι δυνατόν παρά να προσεγγίζουν την επανάσταση. Και αυτό συμβαίνει για ένα ακόμη λόγο. Το κεφάλαιο με δεδομένη τη δομική του κρίση είναι αδύνατον να προχωρήσει κάτω από τη λαϊκή πίεση σε προοδευτικές μεταρρυθμίσεις όπως υπονοούν οι νεοκεϊνσιανοί ή οι σύγχρονοι ρεφορμιστές. Αντίθετα, επιδιώκει να πάρει πίσω και τις μέχρι τώρα κατακτήσεις της εργατικής τάξης. Η νεοφιλελεύθερη πολιτική είναι η μόνη λύση που διαθέτει το κεφάλαιο για να αντιμετωπίσει τη δομική του κρίση. Αποτελεί συνεπώς τον καπιταλισμό της εποχής μας και όχι την πολιτική κακών αστών διαχειριστών απέναντι στην οποία είναι δυνατόν να αντιταχθεί μια καλύτερη και πιο φιλολαϊκή αστική διαχείριση. Αυτό αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι όλα τα κόμματα που δεν αμφισβητούν τον καπιταλισμό από την «αριστερή» σοσιαλδημοκρατία μέχρι την άκρα Δεξιά όταν βρεθούν στην εξουσία κάθε άλλο παρά ανααιρούν αυτή τη νεοφιλελεύθερη πολιτική.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες δεν μπορεί να είναι αποδεκτή ούτε η λογική της «από κοινού σύνθεσης με την κυρίαρχη τάξη», ούτε η λογική της «απλής» και ήρεμης «εξέλιξης» και της καουτσικού τύπου υπομονετικής αναμονής του σοσιαλισμού για να οδηγηθούμε στην απαλλαγή από την καταναγκαστική ερ-

γασία, αλλά χρειάζεται να ακολουθηθεί μια «περίπλοκη» επαναστατική διαλεκτική.⁸¹

Με αυτά τα δεδομένα υποστηρίζω ότι στην εποχή μας ο δρόμος για να οδηγηθούμε στην πάντοτε αναγκαία για το πέρασμα στο σοσιαλισμό επανάσταση είναι ο επαναστατικός πόλεμος θέσεων.

Διευκρινίζω ότι αυτός ο όρος χρησιμοποιείται για να αποφυγώ δύο, κατά τη γνώμη μου, εσφαλμένες αντιμετώπισεις της σχέσης μεταρρύθμισης επανάστασης. Η πρώτη από αυτές είναι να θεωρείται ότι είναι δυνατόν δίχως ριζοσπαστική, επαναστατική, συνολική ρήξη να μεταμορφωθεί ο καπιταλισμός και να αποκτήσει ένα ανθρώπινο πρόσωπο με επιμέρους, έστω και ριζοσπαστικές, μεταρρυθμίσεις. Η δεύτερη εσφαλμένη αντιμετώπιση είναι να θεωρείται ότι είναι δυνατόν σήμερα να πραγματοποιηθεί μια επιτυχής μετωπική επαναστατική ρήξη με το κυρίαρχο σύστημα, δίχως προηγουμένως να έχουν επέλθει επιμέρους χτυπήματα εναντίον των οχυρών του, τα οποία θα το αποδυναμώνουν, αναδεικνύοντας παράλληλα την εν δυνάμει επαναστατικότητα των λαϊκών μαζών.

Όπως είδαμε, το περιεχόμενο του πολέμου θέσεων, έτσι όπως αυτό προσδιορίστηκε από τον Gramsci, είναι κατά την επικρατέστερη μορφή στο έργο του, ένας αγώνας της εργατικής τάξης, των αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών χωρών ενάντια στην αστική τάξη, με αρχικό στόχο τη σταδιακή αποδυνάμωση της ιδεολογικής, πνευματικής, πολιτιστικής, αξιακής, της ηγεμόνευσης επί της κοινωνίας και κατ' επέκταση της συναινετικής αποδοχής της κυριαρχίας της από ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού και την κατάκτηση αυτής της ηγεμονίας από την εργατική τάξη, με προοπτική την επαναστατική-βίαιη ανατροπή της αστικής τάξης και την κατάκτηση της εξουσίας από την εργατική.⁸²

Κατά τη διάρκεια αυτού του πολέμου χρειάζεται κάθε φορά, η διεκδίκηση και προώθηση των όποιων μεταρρυθμίσεων να μην είναι πίσω από τις διαθέσεις των μαζών, πίσω από το επίπεδο συνειδητότητάς τους, ούτε να υποτάσσεται σε αυτό, αλλά λαμβάνοντας υπόψη αυτό το επίπεδο και ιδιαίτερα τις προοδευτικές τάσεις του να το προωθεί παραπέρα. «Να μπαίνουν [δηλαδή] τέτοια συνθήματα που να προπορεύονται της επαναστατικής πρωτοβουλίας της μάζας, που να “είναι σωστός φάρος για την μάζα”». ⁸³ Και αυτή η προώθηση μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσα από την αντίθεση των συγκυριακών αστικών συμφερόντων με όλο και ευρύτερα λαϊκά στρώματα.

Ένας σύγχρονος επαναστατικός πόλεμος θέσεων ο οποίος είναι αδύνατος δίχως την ύπαρξη του πολιτικού υποκειμένου ή του κομμουνιστικού κόμματος της σύγχρονης εργατικής τάξης, πέρα του ότι από μόνος του ως μορφή της συλλογικής ταξικής πάλης λειτουργεί ανορθωτικά για το επίπεδο της επαναστατικής συνειδητότητας της εργατικής τάξης, θα πρέπει να στοχεύει στην ιδεολογική ηγεμόνευση της εργατικής τάξης επί των σύμμαχων της, στην κατάκτηση από αυτή αντιπάλων οχυρών και στη διαμόρφωση στη βάση αυτών των κατακτήσεων ενός νέου Είναι που θα αποτελεί τη βάση διαμόρφωσης μιας διαφορετικής από τη μέχρι σήμερα κυρίαρχη ιδεολογία και, τελικά, στη διαμόρφωση ενός τέτοιου συσχετισμού δυνάμεων που θα καθιστά, πέρα από αναγκαία, δυνατή και νικηφόρα τη σοσιαλιστική επανάσταση.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες μια σύγχρονη διαδική εξουσία δεν μπορεί παρά να έχει το χαρακτήρα μιας διαπάλης ανάμεσα στα κατακτημένα οχυρά της αστικής τάξης και της συνολικής εξουσίας της, μέχρι την ανατροπή αυτής της τελευταίας και την κατάληψή της από την εργατική τάξη με στόχο την απονέκρωσή της. **T**

81. Λένιν, «Μαρξισμός και αναθεωρητισμός», *Απαντα*, τόμ. 17, σ. 19.

82. Βλ. πιο αναλυτικά Γ. Ρούσος, *Από την κρίση στην επανάσταση-πόλεμο θέσεων*, Γκοβόστης, 2012.

83. Λένιν, *Δυο τακτικές της σοσιαλδημοκρατίας στη δημοκρατική επανάσταση*, *Απαντα*, τόμ. 11, σ. 103.